

Хулоса қилиб айтиш мумкинки, жамиятнинг барча соҳаларида янгиликларнинг амалга ошиши инсонларнинг кадриятларга бўлган муносабати билан белгиланади. Зеро, маънавий бойликлар ва кадриятлар давлатнинг, жамиятнинг ва ҳар бир инсоннинг бебаҳо хазинаси ва тараққиёт омили ҳисобланади.

Адабиётлар:

1. П.П.Гайденко «Научная рациональность и философский разум»
Часть 17 Глава 4.
2. Usmonova L.R. Aesthetic role of folk traditions in the development of miniature painting of the East. Proceedings of Global Technovation, An International multidisciplinary conference. Samsun, Turkey, 2020. – P. 34-35.

<https://doi.org/10.34920/uzxdmk/2022/025>

ИБН СИНО ТАФСИРИДА ВОЖИБ АЛ-ВУЖУД ТУШУНЧАСИ

Исақджанов Рамзиддин

Ўзбекистон халқаро ислом академияси Диншунослик ва жаҳон динларини қиёсий ўрганиш ЮНЕСКО кафедраси катта ўқитувчиси,
фалсафа фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)

Ибн Сино тафсир, ақоид мавзуларида ҳам асарлар ёзган. Мазкур асарлар аллома даврида кўпчиликни қизиқтирган масалалар, унга

берилган саволларга жавоблар тариқасида ёзилган рисоалардир. Чунончи бундай асар кўлёмаларининг бир қисми ЎзР ФА ШИ кўлёмма фондида сақланади. Улардан масалан: “Рисолат меърожия” (Меърожга оид рисола)¹⁶, “Рисола фи анна ло маҳофата лилмавт” (Ўлимнинг хавфи йўқлиги ҳақидаги рисола)¹⁷, “Асрор ас-салот” (Намоз сирлари)¹⁸, “Тафсир суврат кул ҳуваллоҳу аҳад”¹⁹. Шунингдек, мутафаккир “ал-Фалақ” ва “ан- Нос” сураларига ҳам тафсирлар ёзган. Ибн Синонинг Ихлос сураси тафсирига ёзилган “ҳошиялар” ҳам салмоқлидир. Улар асосан бештадир.

1. Жалолиддин Даввонийнинг (1506м.-908ҳ.) “Ибн Синонинг Ихлос сураси тафсирига ҳошияси”.
2. Аҳмад Маръаший Дабоғий (1741м. – 1165ҳ.) “Ибн Синонинг Ихлос сураси тафсирига ҳошияси”.
3. Абу Саъид Мухаммад Ходимий (1176ҳ.) “Ходимийнинг Ибн Сино Ихлос сураси тафсирига ҳошияси”.
4. Аҳмад Хамдий Аксакий (1951 м.- 1370ҳ.)нинг “Ибн Синонинг Ихлос сурасига тафсирининг таржимаси ва шарҳи, турк тилидаги ҳошияси”.
5. Абул Қосим Мухаммад бин Абдуррахмон Манноннинг “Шайхур-раис Ибн Синонинг Ихлос сураси тафсирига шарҳ

¹⁶ ЎзФА ШИ фонди, инв. №2385/XXXVII; Мирзаев С. Библиография. –Б.16., №34.

¹⁷ ЎзФА ШИ фонди, инв. №2385/XXI; Мирзаев С. Библиография, -Б. 18., №42.

¹⁸ ЎзФА ШИ фонди, инв. №2385/XXIV; Мирзаев С. Библиография. –Б.24., №62.

¹⁹ ابن سينا. تفسير سورة الاخلاص. طبعه دلهي. 1916. ص 101.

таржима ва хошияси”. Бу китоб урду тилига таржима қилиниб, 1311х. йилда Деҳлида нашр этилган²⁰.

Ҳавола этилаётган материал интернет тармоғидаги www.al-mostafa.com сайти орқали олинган Ибн Синонинг “Ихлос ва Фалак суралари тафсири” китоби бўлиб, унинг умумий ҳажми 110 бетдан иборат. Бу китобда “Деҳлавия” мадрасаси мударриси Мавлоно Абул Қосим Муҳаммад Абдурраҳмоннинг шарҳлари ўрин олган. Қуйида Ибн Синонинг матни ва Абул Қосимнинг унга шарҳи ўрин олган.

Бисмиллаҳир-роҳманир-роҳийм

Расулуллоҳ (с.а.в.) айтдилар: “Ихлос сураси Қуръоннинг учдан бирига тўғри келади” Бухорий ривоят қилган.

Матн: Аллоҳ жалла жалалоҳу қуйидаги сўзи: Қул ҳувал-лоҳу аҳад . Ал-ҳува ҳувияти ўзидан бошқасига боғлиқ (қарам) бўлмаган мутлақ нарсадир.

Шарҳ: Ҳува мутлақ, вужуди хос бўлиб, ҳеч бир нарсага боғлиқ бўлмаган нарсадир. У нарса мутлақ “ҳува”, шахси мутлақ ва мавжуди мутлақдир. Авом учун бу лафз ва истелоҳларни баён қилиш ва тушунтириш учун ҳеч бир тилда англариб бўлмайди. Барчага маълумки, дунёдаги ҳеч бир қайси тилда ички ҳиссиётларни ва нафсоний ҳолатлар ва ҳаёлотларни баён қилиш учун махсус сўз ва иборалар топилмайди. Шунинг учун ҳам истелоҳлар, яъни сўзнинг иккинчи маъноларига зарурат туғилади.

تحقيق حاشية على سورة الاخلاص لابن سينا. هارون بكر اوغلو. استنبول. 2016 ص 74.

Мутлақ “хува” дан мурод Аллоҳ таъолодир. Баъзи уламоларнинг наздида у исми аъзамдир. Жумладан, Ҳофиз ибн Ҳашар р.а. “Фатхул Борий”да ёзишича: “Имоми Ғаззолий р.а. айтади : Ла илаҳа иллаллоҳ авомнинг тавҳиди, Ла илаҳа илла хува эса хосларнинг тавҳиди”. “Хувийят” деб “хос вужуд”га айтилади. Жумладан, Ибн Сино ҳам шундай демоқчи бўлган. Баъзи уламоларнинг наздида хувият билан хос вужуднинг маънолари бошқа – бошқадир. Лекин, улар бир-биридан ажралмас бир нарсадир.

“Ал-хува” – билингки , бу оятнинг эъробиди турли кўринишлар бор. Улардан бири – “хува” Аллоҳ исмидан киноядир. Бунга кўра “Аллоҳ” лафзи мубтадонинг хабари эканлигига кўра рафъ бўлади (чунки, “хува” мубтадодир). Иккинчи таркиб – “хува” замири шаъндан киноядир (яъни, ундан ҳеч нарса ирода қилинмаган). Бу таркибга кўра “Аллоҳ” сўзи мубтадоликка кўра рафъ бўлади. “Аҳад” эса унинг хабари бўлади. Мубтадо билан хабар, яъни “хува” нинг хабари бўлади. Учинчи таркиб – Зужжожнинг айтишича, бу оятнинг асли қуйидагича бўлган: “Сизлар сўраган бу нарса –у – Аллоҳ ягонадир”. Муфассир Ибн Сино биринчи таркибни танлаган.²¹

Бу ерда келтирилган материал асосан, Ибн Синонинг хувийят сўзига бераётган изох ва шарҳларига бағишланган. Хувийят сўзи асосан тасаввуф йўналишида кўп учрайдиган истилоҳлардан бўлиб,

²¹ Тафсир суратил-Ихлас ли Ибн Сина. Дехли, 1916. –Б.2.
(تفسير سورة الاخلاص لابن سينا. طبعه دلهي. 1916 اديان ص 2)

юқоридаги шарҳларга кўра унинг асл маъноси Яратганда яширин бўлади.

Хувийят – равшан, ишоратга лойиқ бўлмоқдур. Ва истилоҳи суфийида андин мурод мартабаи ваҳдатдур, чунки аларнинг наздларида вужуд фақат вожиб таъолоға махсус ва бошқалар фоний, яъни фаноға яқинликдин эътибордин соқит дерлар. Хусусан, даражайи фано филлоҳликға етган валийлар вожиб таъолонинг вужудидин бошқа вужуд қатъиян йўқтур, балки гўё соя каби зоҳиран махсус, лекин ҳақиқатан маъдум, дерлар. Бас, Хуваки, бамаънойи “шул” деб ишорат қилмоқдур. Ва ишорат учун Ҳудодин бошқа вужуд бўлмағоч Ҳудин мурод албатта зоти Вожибдур. Бас, хувийятдин мурод албатта мартабаи ваҳдат ва сифати Илоҳийиладур, дерлар²²

Баъзи инсонлар “хува”ни исми аъзам дейишган. Ҳофиз Ибн Ҳажар “Фатхул Борий”да ёзади: “Баъзилар исми аъзамни инкор этишган. Улар сирасига Абу Жаъфар ат-Табарий, Абул Ҳасан ал – Ашъарийлар киради. Бошқалар эса, Аллоҳ Таъоло исми аъзамни фақат ўзи билади. Ҳеч бир маҳлуқот уни билишга қодир эмас, дейишади. Баъзилар эса уни аниқ кўрсатиб беришганлар ва бу борада ҳар хил фикрларни билдиришган. Хуллас исми аъзам ҳақида 14та фикр айтилган. Биринчиси, исми аъзам - “хува”дир. Буни ал-Фахр ар-Розий баъзи аҳли кашфлардан нақл қилиб келтирган. Унинг фикрича “хува” замирни саволга боғлаш ёки замири шаън дейишга ҳожат йўқ.

²² Боситхон Ибн Зоҳидхон Шоший , Ҳомидхон Ибн Зоҳидхон Шоший. Фарҳанг ал-мабсут ёки истилоҳот ул-атиббо фи- интифоот ил- аҳиббо.- Т.: “Янги аср авлоди”, 2004, – Б.490.

Хуллас, муфассир Ибн Синонинг мақсади “хува” зоти муқаддасга ишорадир, “Аллоҳ” эса ўша зоти муқаддасдир.²³

Бу ерда Ибн Сино оятнинг тафсир қисмида “хува” сўзига араб тилида аниқлик артикли сифатида ишлатиладиган “ал”ни қўшиб ишлатган. Араб тили грамматикаси қоидаларига кўра кўрсатиш олмошларига ҳеч қачон аниқлик артикли қўшилмайди. Эҳтимолки, Ибн Сино бу ерда фақат Яратувчи номига қўшиш мумкин ва бу нарса фақат унга хос деган маънода аниқлик артиклини ишлатгандир. Шарҳловчи бу ҳақда ҳеч нарса демаган.

Бу ердаги гаплардан мақсад шуки, хуваи мутлақ биззоти вожибул вужуддир, у “мумкин” эмас. Мумкин нарса мавжудлиги бошқа нарсага боғлиқдир. Яна , шуниси зоҳирки, мавжудлик бошқа нарсага боғлиқ бўлиб, мавжудлик хусусияти бошқа нарсага боғлиқ бўлмаслиги мумкин эмас. Бу икки гапдан қуйидаги учинчи гап келиб чиқадики, мумкиннинг ҳувияти бошқа нарсага боғлиқдир. Лекин, шуниси маълумки, ”хуваи мутлақ”нинг ҳувийяти бошқа нарсага боғлиқ эмас. Демак, бунга кўра “хуваи мутлақ” “мумкин” эмас.

Яна шуниси аниқки, “хуваи мутлақ” мумтаниъ (йўқ бўлувчи) эмасдир. Ва яна шуниси зоҳирки, вожиб, мумкин ва мумтаниъдан ҳеч бир нарса ҳоли эмасдир. Барча нарсалар ушбу уч моддада бўлади. Демак, “хуваи мутлақ” , яъни мавжудлиги бошқа нарсага боғлиқ бўлмаган нарса – вожибул вужуддир.²⁴

²³ Тафсир суратил-Ихлас ли Ибн Сина. Деҳли, 1916. –Б.2.
(تفسير سورة الاخلاص لابن سينا. طبعه دلهي. 1916 اديان ص 2)

²⁴ Тафсир суратил-Ихлас ли Ибн Сина. Деҳли, 1916. –Б.4.
(تفسير سورة الاخلاص لابن سينا. طبعه دلهي. 1916 اديان ص)

Бу ерда “мумкин” сўзи қўлланиладиган нарсаларнинг моҳияти хақида фикрлар берилмоқда. Шарҳлардан англашилмоқдаки, “мумкин” сўзига “ҳувийят” сўзини ишлатиб бўлмайди. Чунки мумкинлик сифатига эга нарсалар иккиламчилик характерга эга. Ҳувийят эса бирламчидир. Бундай мантикий ёндашув Ибн Синонинг Вожибул Вужуд концепциясидаги ғоялардан биридир. Бу концепцияда биламизки, ҳиссий илм эмас, балки мантиқдан ҳосил бўлган илм асос қилиб олинади.

Матн: Шунингдек, моҳияти мавжудлигидан бошқа бўлган ҳар бир нарсанинг мавжудлиги бошқа нарсадан бўлади. Унинг моҳиятининг ҳувияти моҳиятининг ўз моҳиятига боғлиқ бўлмайди. У ўз зоти билан мавжуд бўла олмайди. Лекин, аввалги мабдаъ (асос, манба)- ўз зоти билан мавжуддир. Демак унинг мавжудлиги моҳиятининг айни ўзидир.

Шарҳ : Қайси нарсанинг моҳияти мавжудлигидан бошқа бўлса, унинг мавжудлиги бошқа нарсага боғлиқдир. Уни моҳиятининг ҳувийяти ҳам бошқа нарсага боғлиқдир. Унинг ҳувийяти ўз зоти билан ва бошқа нарсанинг воситачилигисиз бўлмайди. Лекин, аввалги мабдаъ, яъни Аллоҳ таъолонинг ҳувияти ўз зоти билан ва бошқа нарсанинг воситачилигисиз бўлади. Хулоса шуки, аввалги мабдаънинг мавжудлиги зотининг айни ўзидир, ундан бошқа нарса эмасдир.

Ибн Синонинг Қуръон сурасига тафсири албатта фалсафий тафсир туркумидадир. Аксар аҳли сунна уламолари фалсафий тафсирларни инобатга олмайдилар. Чунки ҳам ақидавий, ҳам фикҳий

жиҳатдан бу каби тафсирлар фақат инсон ақлига суянган изоҳ ва ҳукмлардан иборат бўлиб, уламолар наздида ислом таълимотларидан четга чиқиш хавфи мавжуд. Ибн Сино “Ҳува” ва “Ҳувийят” сўзларини изоҳлар экан, кейинги даврлардаги пантеизм ғоялари учун асос бўлган қимматли қарашларни намоён қилади. Вожиб ал-ужудни куч-қудрати унинг ўзида яширин эканлиги, тасаввуф таълимоти истилоҳи билан айтганда, мазкур қудратини, жамолини хоҳлаган кишига намоён қилишини кейинги даврларда яратилган асарлар орқали кўриш мумкин. Алишер Навоий талқинидаги Мажнун Лайли юзида шу қудратни куриб қоладикки, ундан бошқа ҳеч ким буни кўрмайди. Дарҳақиқат, пантеистик қарашга кўра барча нарсалар Яратувчидан таралади, ўша нарсалардаги илоҳийликни фақат хос бандаларгина ёки танлаб олинганларгина (Мажнун) кўриши, ҳис қилиши мумкин. Ибн Сино ана шу қудратни рационал йўл орқали тушунтиришга, мантиқий таҳлил орқали хулоса қилиб ёндашади. Юнонлар томонидан ишлаб чиқилган метафизика Ибн Сино талқинида катта ўзгаришларга учради. Гап шундаки, Аристотел талқинидаги “Биринчи ҳаракатлантирувчи” оламни яратиб, сўнгра унинг кузатувчисига айланар эди. Оламни севсада унга таъсир кўрсатмасди. Инсоф билан айтганда, ғарбий Европа схоластикаси бу таълимотни қабул қила олмасди. Ибн Синонинг хизмати шундаки, у юнон метафизикасини яккахудолик таълимотларига мослаштирди. Ислом, христианлик ва яҳудийлик анъаналари бу қарашни қабул қила олар эдилар. Вожиб ал-вужуд

доимо ҳаракатда, яратишда эканлиги мазкур динлар ақидаларига мос тушарди.

Файласуфлар борлиқ табиати ҳақида гапирар эканлар, барча саволларга тўлиқ жавоб бериб, оламни тўлалигича тушунтириб ўтилган деб таъкидлашга интилганлар. Олам тўғрисида муайян фикр тўғри экан, бу фақат ҳозирги реал оламни эмас, балки ўзгармаслиги керак бўлган келажакдаги оламни ҳам тасвирлаб беради деб ҳисоблаганлар.

<https://doi.org/10.34920/uzxdmk/2022/026>

ЭКОХАВФСИЗЛИК ЎЗБЕК ҚАДРИЯТЛАРИ ТИЗИМИДА

Ж. Ҳайитов

Миллий гвардия Бухоро вилояти бўйича бошқармаси катта лейтенанти

Аннотация: Мақолада экологик хавфсизлик, атроф-муҳитга оқилона муносабатда қадриятларининг роли ва аҳамияти ўрганилиб, унинг таҳлили берилган.

Калит сўзлар: Экологик хавфсизлик, миллат, қадрият, атроф-муҳит

Ўз тарихи ва бой маданий илдизларига эга ҳар қандай миллатнинг структурал қадриятлар тизими бўлиб, у шу халқ, шу миллатнинг